

УДК 37.035(477)“18/19”

Галина ЛЯХ

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», м. Слов'янськ, Україна
e-mail: glyakh16@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

У статті проаналізовано погляди українських педагогів другої половини XIX – початку XX ст.: О. Духновича, К. Ушинського, М. Корфа, Т. Лубенця, Я. Чепіги, І. Франка – на проблему організації трудового навчання у загальноосвітніх школах. На основі цього зроблено висновок про те, що трудове навчання вони розглядали як засіб усебічного розвитку особистості дітей, підготовки їх до життя, до професійної діяльності. У працях українських педагогів також обґрунтовано мету і завдання, форми й методи трудового навчання. Думки прогресивних українських педагогів стали важливим підґрунтям для впровадження трудового навчання у навчальний процес загальноосвітніх шкіл у тодішніх соціально-економічних умовах.

Ключові слова: трудове навчання, друга половина XIX – початок XX ст., українські педагоги, всебічний розвиток особистості, ремісниче навчання, ручна праця.

Трудове навчання у загальноосвітній школі посідає чільне місце в системі виховання людини, громадянина, працівника. Здійснюється воно у процесі вивчення технологій, де школярі набувають певних знань та навичок і вчать застосовувати знання, отримані з інших предметів, на практиці. При цьому, саме дитяча праця виступає одним із найважливіших засобів трудового виховання, що сприяє розумовому, фізичному моральному, естетичному розвитку дітей. Крім цього, учень у процесі праці вступає у різноманітні відносини, які сприяють розвитку особистості.

В історії педагогіки проблема трудового виховання і навчання учнів завжди викликала підвищений інтерес з боку педагогів, що свідчить про велике значення його для загального розвитку особистості і суспільства в цілому. Основними завданнями трудового виховання підростаючого покоління завжди була підготовка дітей до життя, до трудової діяльності. Водночас праця розглядалася як засіб морального, фізичного, розумового розвитку особистості. Найбільш чітко ця ідея сформувалася у працях вітчизняних і зарубіжних педагогів другої половини XIX – початку XX ст. Усе настирливіше звучала думка про те, що школа повинна була не тільки вчити читати, писати, лічити, давати відомості з різних галузей знань, але й готувати до практичної діяльності, що врешті-решт призвело б до поліпшення життя простих людей.

Слід зазначити, що у XIX столітті питання трудового навчання вирішувалися переважно на теоретичному рівні. Але у другій половині

XIX століття у зв'язку з соціально-економічними змінами, що відбувалися у країні, виникла потреба втілення цих ідей у практику загальноосвітніх шкіл. Це було обумовлено розвитком капіталізму, розкладом кріпосницького ладу, збільшенням вивозу сільськогосподарських продуктів, зростанням зовнішньої торгівлі, загостренням соціальних суперечностей. Країна відчувала потребу не тільки у висококваліфікованих робітниках, а й у високоморальних, дисциплінованих, сумлінних громадянах, які б сприяли розвитку суспільства. З огляду на це у другій половині XIX ст. в Україні розпочався рух за введення у навчальні плани загальноосвітніх шкіл нового предмета – трудового навчання (ремесла, ручної праці). Зокрема, вітчизняні педагоги того часу (І. Анопов, М. Весель, М. Пирогов, М. Корф, П. Каптерев, П. Лесгафт, Т. Лубенець, М. Песьковський, К. Ушинський, В. Фармаковський, Я. Чепіга, І. Франко та інші) розглядали трудове навчання як засіб підготовки кваліфікованих робітників для промисловості та сільського господарства і як фактор підвищення рівня морального та розумового розвитку суспільства.

Сучасні педагоги (О. Дзевєрін, Г. Іванова, М. Левківський, Т. Лутаєва, Д. Сметанін, В. Рак, М. Ярошенко та інші), досліджуючи загальні питання організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх закладах дореволюційної України, так чи інакше торкалися питання становлення та розвитку трудового навчання, його змісту. І. Бугаєвич, А. Вихрущ, М. Карелін досліджували питання організації трудового навчання у дореволюційних школах України та окремих її регіонів.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу педагогічних поглядів українських педагогів визначити педагогічні передумови становлення трудового навчання в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.

Як вже зазначалося, у зазначений період ідеї про необхідність організації трудового навчання, про підготовку дітей до суспільної праці займали чільне місце у вітчизняній педагогічній теорії. Так, відомий український педагог О. Духнович метою виховання вважав підготовку високоморальної особистості, а основою моральної добропорядності – працездатність людини, що формується не тільки у процесі оволодіння знаннями у школі, а й у безпосередній трудовій діяльності. З огляду на це, він розробив систему трудового навчання і виховання підростаючого покоління, яка передбачала формування психологічної готовності і практичну підготовку дітей і молоді до праці. Зокрема, психологічну підготовку педагог радив здійснювати у процесі вивчення гуманітарних дисциплін (на уроках літературного читання та історії розкривати красу і велич праці, показувати необхідність і значущість її для людини і суспільства). А практичну підготовку – на уроках природничих дисциплін і трудового навчання. Педагог був переконаний у тому, що дітей слід навчати будь-якого ремесла, землеробства, овочівництва, садівництва, бджолярства.

Трудове навчання (ремесло, землеробство) педагог вважав могутнім засобом усебічного розвитку дитини: розумового, фізичного, морального, естетичного. Ставлення до праці, на його думку, повинно формуватися за допомогою наставлянь і вправ, також пропонував такі методи трудового навчання: пояснення вчителя, показ трудових дій учителем, вправи [2, 84].

Обов'язковість праці О. Духнович розглядав як необхідну умову успішного формування позитивного ставлення дітей до праці, працелюбності. З огляду на це він один з перших висунув вимогу наявності у кожній школі свого городу-саду, який би діти обробляли разом зі своїми наставниками і вправлялися у землеробстві: вчилися садити і вирощувати городні рослини та овочі, доглядати за деревами тощо. Дівчат радив залучати до догляду за квітами, вчити садівництва, різних способів щеплення та розмноження дерев. У зимовий період вони могли займатися рукоділлям, переважно прясти волокна і вовну, а також займатися вишиванням [2, 27, 32]. Хлопчиків пропонував у школах навчати різьби по дереву, малювання, плетива кошиків, стругання дерева, ліплення посуду з глини, а також ковальської справи і виготовлення сільськогосподарських інструментів. Відо-

мо, що педагог пропонував обробляти всі доступні матеріали, крім картону і паперу, якого у той час було дуже мало. Усі ці матеріали згодом стали використовувати на уроках ручної праці. Пропонуючи широкий вибір ручної праці для школярів, О. Духнович закликав учителів і батьків виявляти здібності та нахили учнів, розвивати їх, спрямовуючи дітей до вибору майбутньої професії [6, 78].

Отже, можна стверджувати, що О. Духнович був одним з перших, хто теоретично обґрунтував мету і завдання трудового навчання, окреслив зміст і методи трудового навчання за видами праці.

Проблема трудового навчання і виховання підростаючого покоління займає чільне місце у педагогічній спадщині К. Ушинського. Трудове навчання педагог вважав необхідною умовою всебічного розвитку особистості людини, особливо морального та розумового її вдосконалення. Його «Праця в її психічному і виховному значенні» (1860) стала методологічною основою для вирішення багатьох важливих проблем трудового виховання підростаючого покоління. У ній К. Ушинський показав, яке значення має праця в житті народу і кожної людини, у розвитку окремої особистості, у вихованні дітей, зазначав, що людина у процесі праці, відкриваючи закони природи, оволодіває її силами, створює матеріальні та духовні цінності. Саме у цьому, на його погляд, полягає загальне політико-економічне значення свідомої цілеспрямованої трудової діяльності людини. «Праця не гра і не забава, – писав він, – вона завжди серйозна і важка; тільки повна свідомість необхідності досягти тієї чи іншої мети у житті може примусити людину взяти на себе ту вагу, яка є необхідною належністю будь-якої істинної праці» [7, 24].

У статті «Необхідність ремісничих шкіл у столицях» К. Ушинський переконливо показав величезну шкоду для морального, фізичного і розумового розвитку дітей навчання у приватних майстернях. Він вказував на необхідність створення ремісничих шкіл і класів, у яких дитина навчалася б ремесла «у колі дітей і при цьому знаходилася під керівництвом дорослих, які бачили б у ньому дитя та майбутнього громадянина і працівника, а не тваринну силу, якою вже можна скористатися» [8, 185–191].

Трудове навчання, за К. Ушинським, повинно підготувати дітей до праці розумної, систематичної, творчої. Одним із основних принципів правильної організації дитячої праці К. Ушинський вважав чергування фізичної та розумової праці, яке є корисним для здоров'я і стимулює всебічний розвиток дитини. Саме тому педагог наполягав на введенні уроків праці у школах, створення при міських школах майстерень, а при сільських –

шкільних ділянок. Особливе значення він надавав знайомству із сільськогосподарською працею, вбачаючи в ній особливе виховне значення. На думку педагога, кожна сільська школа повинна мати земельну ділянку для організованої педагогічної праці.

Заслуга К. Ушинського полягає у визначенні основних напрямів вирішення загальнопедагогічних, дидактичних і методичних питань трудового навчання. Однією з важливих завдань народної освіти у пореформений період педагог вважав розвиток різноманітних трудових шкіл на основі педагогічно доцільної системи навчання.

Аналіз діяльності та педагогічної спадщини відомого діяча земської освіти М. Корфа засвідчив його активність у вирішенні багатьох питань у галузі шкільництва, зокрема з проблеми трудового навчання дітей. Обґрунтовуючи принцип поєднання навчання і виховання з життям, він вимагав, щоб загальноосвітні предмети знайомили учнів з навколишньою природою, господарським життям міста і села, але різко виступав проти заміни загальноосвітньої підготовки ремісничою. Продовжуючи ідеї К. Ушинського, М. Корф домагався введення уроків праці та відкриття при початкових школах майстерень для загальнотрудової підготовки учнів. Він справедливо зазначав, що у школу слід вводити таку працю, яка дала б «...дійсне і бажане об'єднання розумової роботи з механічною працею в інтересах суспільного розвитку, виховання і практичного життя» [3]. Як і О. Духнович та К. Ушинський, М. Корф розглядав фізичну працю як засіб розумового, морального, фізичного і естетичного виховання дітей та підлітків.

Педагог здійснив докладну розробку питань організації і змісту діяльності «педагогічної ремісничої майстерні» при загальноосвітній початковій школі, обґрунтував зв'язки уроків праці з загальноосвітніми предметами, їх місце у загальній освіті підростаючого покоління. У своїй праці «Педагогічні ремісничі майстерні при елементарній школі» він виклав чинники, що зумовлювали об'єктивну потребу організації навчання ремесла в елементарній школі, а також дав поради щодо розумної організації майстерень, навів конкретні приклади проведення занять, описав реальну обстановку, що була характерною для діяльності шкільних майстерень [4, 40]. М. Корф також установив взаємозалежність ремесла і навчальних занять у класі, тобто звернув увагу на необхідність реалізації міжпредметних зв'язків у навчальному процесі. Наприклад, зустрічаючись в історії з відомостями про гончарну справу, діти могли б у майстерні зайнятися ліпленням з глини та виготовленням горщиків; вправляючись у сто-

лярній, слюсарній та лудильній справі, використовувати знання, отримані з курсу геометрії, а курс географії спрямував би майстерню на політурну справу в її найпростіших формах: «діти будуть розрізати мапу на частини та наклеювати її на картон так, щоб із шматочків можна було зібрати цілу непошкоджену в малюнку мапу» [4, 48].

М. Корф вважав, що використання запропонованих засобів уведення ремісничого навчання у початкових школах і початкових класах середніх навчальних закладів не позбавить школу загальноосвітнього характеру. Ремісниче навчання мало бути корисним додатком до класних занять з різних предметів, сприяючи розумовому та фізичному розвитку дітей, навчити їх елементів різних ремесел, які могли б знадобитися для подальшого життя по закінченню школи. Водночас М. Корф неодноразово звертав увагу на те, що педагогічно-ремісничі майстерні могли б бути введені у двокласні початкові школи з п'ятирічним терміном навчання, але їх не можна було вводити в однокласні сільські народні школи з трирічним терміном навчання, де була вкрай обмежена навчальна програма, і введення ремесла у ці школи перетворило б загальноосвітні училища у ремісничі [4, 56].

Відомий український педагог Т. Лубенець у питаннях організації трудового навчання спирався на думки селян, які були зацікавлені у тому, щоб мати на селі власних майстрів для задоволення своїх господарських потреб: «Всюди, – писав педагог, – селяни виявляють бажання, щоб при школі у них були ремісничі відділи, де б їхніх дітей учили різних ремесел, необхідних у сільськогосподарському побуті, що мало б великий вплив на поліпшення економічного становища селян» [5, 450]. Звідси випливає його переконання у тому, що трудове навчання (ручна праця) покликане було готувати дітей селян до реального трудового життя, щоб вони навчилися виготовляти граблі, вила, уміли полагодити сани, зробити вісь у воза або надягти на неї колесо – всього того, що необхідно у селянському побуті [5, 451]. Педагог був глибоко переконаний у тому, що впровадження навчання ремесла у сільських школах могло поліпшити економічне становище селян.

Подібні думки він висловив і у дебатах за доповіддю Є. Соломіна «Трудове навчання в школі» у 1913 році на I Всеросійському з'їзді з питань народної освіти (м. Санкт-Петербург). Він підкреслив, що завдання початкової школи полягало в тому, щоб готувати учнів до життя, а тому ручна праця повинна була приносити практичну користь [1, 15]. Спираючись на принцип зв'язку навчання з життям, він доповнив існуючі ідеї організації трудового навчання пропозиціями щодо

удосконалення роботи саме сільської школи в цьому напрямі.

Інший український педагог Я. Чепіга проводив думку про те, що ручна праця у школі повинна стати умовою гармонійного розвитку дитини. «Треба, – писав він, – дбати, щоб ручна праця не перетворилася в чисто механічну, де не стільки творчість і самодіяльність мають місце, скільки копіювання по шаблону, – в ручній праці повинні культивуватися творчість, фантазія, розум і воля» [10, 24]. Ставлення Я. Чепіги до трудового навчання цікаве тим, що ручна праця розглядалася ним як засіб ознайомлення учнів з виробничим оточенням (вивчення сільськогосподарської техніки та екскурсії на промислове виробництво).

Проблема трудового навчання привертала увагу і відомого письменника і педагога І. Франка. Він розглядав працю як важливу суспільну потребу, без якої неможливий суспільний прогрес. Він пропонував організувати такі школи, де загальна освіта поєднувалася б з трудовим навчанням і вихованням, а в школах праця дитини ставала засобом усебічного розвитку.

У статті «Чого хоче галицька робітничка громада» І. Франко вимагав, «щоб школа розвивала всі тілесні й духовні здібності учнів, щоб не виводила знідлих і неспроможних учених, нездатних до ручної праці, але щоб виводила вчених, розумних і розвинутих робітників» [9, 49]. Визначаючи місце трудового навчання у формуванні робітника нової епохи, педагог підкреслював, що воно полягає в оволодінні дитиною взаємозалежних процесів: придбання знань про природу й уміння і навички користуватися цими знаннями у своїй трудовій діяльності. Так, він близько підходив до визначення основної ознаки політехнічної освіти: зв'язку теорії з практикою, з суспільною працею на виробництві [9, 23]. І. Франко постійно доводив, що потрібні такі школи, у яких органічно поєднувалося б широке і ґрунтовне розумове виховання з трудовим [9, 166].

Таким чином, у другій половині XIX ст. цілком визріла ідея впровадження трудового навчання як навчального предмета у загальноосвітні школи. Вона мала міцне соціально-економічне підґрунтя: цього вимагало саме життя, розвиток промислового і сільськогосподарського виробництва, науки і техніки. А численні праці педагогів закла-

ли основу для практичної реалізації ідеї. У них знайшли відображення такі ключові питання організації трудового навчання, як педагогічне обґрунтування необхідності трудового навчання у початкових і середніх загальноосвітніх школах, його місця у загальній системі виховання і народної освіти, мета і завдання, зміст, форми й методи трудового навчання. Багато уваги педагоги приділили проблемі влаштування майстерень при школах, а також сформулювали основні правила організації дитячої праці.

Вони, зокрема, були одностайними у тому, що:

- у навчальні плани загальноосвітніх шкіл слід включити трудове навчання, як навчальний предмет;
- трудове навчання, як предмет, повинно слугувати, перш за все, цілям усебічного розвитку дітей і підлітків, тобто мати статус загальноосвітнього. Умови тогочасного життя вимагали, щоб робітники не тільки мали певні знання, уміння і навички у тій чи іншій галузі суспільного виробництва, але й були працьовитими, дисциплінованими, сумлінними, фізично і морально розвиненими особистостями. Прогресивні педагоги і освітні та громадські діячі розуміли, що тільки за таких умов можливий суспільно-економічний і політичний прогрес країни;
- трудове навчання повинно мати і певну професійну спрямованість, тобто готувати молодь до участі у суспільному виробництві.

Отже, педагогічна наука і практика озброїлась необхідними істотними даними для практичного вирішення цих питань. Незважаючи на умови, що гальмували розвиток народної освіти взагалі і трудового навчання, зокрема, можна констатувати, що у другій половині XIX – на початку XX ст. століття в цілому склалися сприятливі педагогічні передумови для становлення трудового навчання як навчального предмета.

Серед подальших розвідок у цьому напрямі можна рекомендувати дослідження соціально-економічних передумов становлення трудового навчання, а також процесу втілення передових ідей у шкільну практику у другій половині XIX – на початку XX ст.

Список використаних джерел

1. Быков А. Ф. Первый Всероссийский съезд по вопросам народного образования в России / А. Ф. Быков // Техническое и коммерческое образование. – 1914. – № 2. – С. 25–26.
2. Духнович А. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. Часть I. / А. Духнович. – Львов: Свет, 1857. – 91 с.
3. Корф Н. А. Наши педагогические вопросы / Н. А. Корф. – М.: Тип. Тов-ва И.Д.Сытина, 1882. – 10 с.
4. Корф Н. А. Педагогические ремесленные мастерские при элементарной школе / Н. А. Корф. – М.: Русская мысль, 1883. – кн. III.

5. Лубенец Т. Педагогические беседы / Т. Лубенец. – СПб.: Школа и жизнь, 1913. – 551с.
6. Науменко Ф. І. Основи педагогіки О. В. Духновича / Ф. І. Науменко. – Львів: Світло, 1964. – 214 с.
7. Ушинский К. Д. Труд в его психическом и воспитательном значении / К. Д. Ушинский // Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. Т. 1. – М.: Педагогика, 1974. – 584 с.
8. Ушинський К. Д. Необхідність ремісничих шкіл у столицях / К. Д. Ушинський // Вибр. пед. тв. В 2-х т. Т.2.– К.: Рад. Школа, 1983. – С. 185–191.
9. Франко І. Я. Педагогічні статті і висловлювання / Упоряд. О. Г.Дзевєрін / І. Я. Франко. – К.: Рад школа, 1960. – 299 с.
10. Чепіра Я. Проект української школи / Я. Чепіра // Світло. – 1913. – № 4. – С. 24–25.

References

1. Bykov A. F. (1914) *Pervyj Vserossijskij s'ezd po voprosam narodnogo obrazovaniya v Rossii [The First All-Russian congress on the problems of the public education]*. *Texnicheskoe i kommercheskoe obrazovanie*. 1914, № 2, pp. 25–26 [in Russian].
2. Duxnovich A. (1857) *Narodnaya pedagogiya v polzu uchilishh i uchitelej selskix [Folk pedagogics for the village schools and teachers]*. Part I. Lvov: Svet. 91 [in Russian].
3. Korf N. A. (1882). *Nashi pedagogicheskie voprosy [Our pedagogical problems]*. Moscow: Tip. Tov-va I.D.Sytina. 10 [in Russian].
4. Korf N. A. (1883). *Pedagogicheskie remeslennye masterskie pri elementarnej shkole [The educational vocational works under the elementary school]*. Moscow: Russkaya mysl. Book. 3 [in Russian].
5. Lubenez T. (1913). *Pedagogicheskie besedy [The pedagogical talks]*. St. Petersburg: Shkola i zhizn. 551 [in Russian].
6. Naumenko F.I. (1964). *Osnovy pedahohiky O. V. Dukhnovycha [The fundamentals of O. V. Dukhnovych's pedagogics]*. Lviv: Svitlo. 214 [in Ukrainain].
7. Ushinskij K. D. (1974). *Trud v ego psixicheskom i vospitatelnom znachenii [Labour in its psychical and educational sense]*. Izbrannye pedagogicheskie sochineniya. V 2 p. Part. I. Moscow: Pedagogika. 584 [in Russian].
8. Ushynskiy K. D. (1983). *Neobkhidnist remisnychykh shkil u stolytsiakh [The necessity of the vocational schools in the capitals]*. *Vybrani pedahohichni tvory*. V 2 p. Part 2. Kyiv: Radianska shkola. Pp. 185–191 [in Ukrainain].
9. Franko I. Ya. (1960). *Pedahohichni statti i vyslovliuvannia [Pedagogical articles and expressions]*. Kyiv: Radianska shkola. 299 [in Ukrainain].
10. Chepiha Ya. (1913). *Proekt ukrainskoi shkoly [The project of the Ukrainian school]*. Svitlo, 1913, № 4, pp. 24–25 [in Ukrainain].

Лях Г. Р. Педагогические предпосылки становления трудового обучения в Украине во второй половине XIX – в начале XX вв.

В статье проанализированы взгляды украинских педагогов второй половины XIX – начала XX вв.: А. Духновича, К. Ушинского, Н. Корфа, Т. Лубенца, Я.Чепиги, И. Франко – на проблему организации трудового обучения в общеобразовательных школах. На основе этого сделан вывод о том, что трудовое обучение рассматривалось как средство всестороннего развития личности детей, подготовки их к жизни, к профессиональной деятельности. В трудах украинских педагогов также обоснованы цели и задачи, формы и методы трудового обучения. Мысли прогрессивных украинских педагогов стали основой для внедрения трудового обучения в учебный процесс общеобразовательных школ в тех социально-экономических условиях.

Ключевые слова: трудовое обучение, вторая половина XIX – начал XX вв., украинские педагоги, всесторонне развитие личности, методы трудового обучения, ремесленное обучение, ручной труд.

Lyakh H. R. The pedagogical preconditions of the settling of labour education in Ukraine in the second half of the XIXth – at the beginning of the XXth centuries

The views of the progressive Ukrainian pedagogues of the XIXth – the beginning of the XXth centuries at the problem of labour education are analyzed in the article. O. Dukhnovych, K. Ushynskiy, M. Korf, T. Lubenets, Ya. Chepiha, I. Franko accentuated on the necessity of labour education at the comprehensive schools in order to prepare children to social work. This idea came into being in connection with the socio-economic conditions which took place in our country in the indicated period. It demanded highly skilled and highly moral workers in industry and agriculture.

O. Dukhnovych suggested to teach boys carving, making earthenware, blacksmith's work and manufacturing agricultural implement. He defined the methods of labour education such as edification and practice, teacher's explanation and illustration of working operations. K. Ushynskiy pointed out the necessity of arrangement of handicraft schools and classes, works (at town schools) and plots (at village schools) in which children would prepare themselves for regular and creative work.

M. Korf, T. Lubenets, Ya. Chepiha, I. Franko considered that the labour lessons (handicraft, manual work and farming) should be an important component of the educational process at the elementary schools and be connected with general subjects to promote all-round development of children. Labour education was also regarded as a means of preparation of children for their professional activity.

The aims and forms and methods of labour education were proved in the works of the progressive Ukrainian pedagogues of the XIXth – the beginning of the XXth centuries. Their ideas became an important foundation for the process of the implementation of the idea of labour education at the comprehensive schools.

Key- words: labour education, the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries, Ukrainian pedagogues, all-round development of a personality, methods of labour education, manual training, handicraft education.

Стаття надійшла до редколегії 05.02.2018